

## КАНАТОНІМ УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ А. ПЕТРАШКЕВІЧА “МЕЧ РАГВАЛОДА” І Л. ДАЙНЕКІ “СЛЕД ВАЎКАЛАКА”

Князь Усяслаў Чарадзеі – самы славуты і загадкавы валадар Полацкай дзяржавы. У гэтай асобе спалучалася ўсё: язычніцтва і хрысціянства, адважнасць воіна і мудрасць валадара, розум і мужнасць, чараўніцтва і рэальнасць.

Славутаму палачаніну прысвечаны творы Леаніда Дайнекі “След ваўкалака”, Алеся Петрашкевіча “Меч Рагвалода”, Віктара Шніпа “Балада Усяслава Чарадзея”, Ларысы Геніюш “Князь Усяслаў Чарадзеі”, Алеся Разанава “Усяслаў Чарадзеі”, Сяргея Тарасава “Чарадзеі сёмага веку Траяна: Усяслаў Полацкі”, а таксама быліна “Волх Усяславіч” і інш.

У артыкуле паспрабуем прасачыць семантыка-стылістычныя асаблівасці канатоніма **Усяслаў Чарадзеі** у кантэксце твораў А. Петрашкевіча “Меч Рагвалода” і Л. Дайнекі “След ваўкалака”.

У цэнтры п’есы Алеся Петрашкевіча “Меч Рагвалода” – вобраз полацкага князя Усяслава Чарадзея, які валодае незвычайнымі здольнасцямі: размаўляе з прывідамі славутых продкаў (Рагвалода, Рагнеды, Брачыслава), ператвараецца ў змея, ваўкалака, а таксама спалучае ў сабе дзве рэлігіі (язычніцтва і хрысціянства).

У кантэксце гістарычнай драмы пашыраны традыцыйныя ўзуальныя семы: **князь** (*Багі адступіліся ад цябе, князь Усяслаў, але і ворагу твайму перамогі не далі; Мо таму я і разумею, што князь полацкі Усяслаў – свядома ці несвядома – ахвяраваў горадам Менскам на Менцы, каб перахапіць князеў кіеўскіх на Нямізе; Пакажыся вялікаму князю кіеўскаму, здраднік паршычы! Даруй, княжа, але ж сапраўды – як можа кіраваць усёй Руссю князь староў веры?* [3]) і **Чарадзеі** (*Таму і не літасцівы Чарадзеі на кровапраліцце; Можна нам сёння княства Смаленскае Чарадзею прапанаваць, каб з намі “заедін”?*; *Не рашыць мне аднаму, што рабіць з Чарадзеям паганым* [3]). Таксама ўжываюцца шматлікія эмацыянальна-афарбаваныя сінонімы, дзякуючы якім канатонім **Усяслаў Чарадзеі** нарошчвае дадатковыя значэнні: **ахвяра клятваадступніцтва ад чэснага крыжацалавання** (*У свядомасці кіян – ён удачлівы ваяр, высокі дзяржаўны розум, вешчая душа, таямніца, нарэшце, ахвяра клятваадступніцтва ад чэснага крыжацалавання* [3]), **ваўкалак** (*Стрэлы нібы абміналі ваўкалака* [3]), **змеі** (*Змеі ён і, відаць сапраўды бессмяротны* [3]), **вешчая душа** (*Далёка-недалёка, а тое, што народ называе князя Усяслава вешчай душой, няхай на яго ж карысць і будзе* [3]), **удачлівы ваяр, высокі дзяржаўны розум** (*У свядомасці кіян – ён удачлівы ваяр, высокі дзяржаўны розум, вешчая душа, таямніца, нарэшце, ахвяра клятваадступніцтва ад чэснага крыжацалавання* [3]), **заступнік супраць жорсткасці Рускай Праўды** (*...заступнік супраць жорсткасці Рускай Праўды, вамі, ваяводы,*

створанай [3]), *сумленне і мужнасць* (*Князь Усяслаў для чэрні – само сумленне і мужнасць... [3]*).

Больш падрабязна разгледзім перыфразу *змей*. У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы лексема *змей* мае некалькі значэнняў, сярод якіх ёсць наступнае: *'пра злога, каварнага чалавека'* [4]. У сусветнай міфалогіі і сімволіцы Змей з'яўляецца *сімвалам мудрасці, абароны і аховы* [2]. Такім чынам, называючы Усяслава Чарадзея змеем, сутыкаемся з рознымі эмацыянальна-ацэначнымі сэнсамі: станоўчым *'сімвал мудрасці, абароны і аховы'* і адмоўным *'злы, каварны чалавек'*.

Галоўны герой рамана Леаніда Дайнекі “След ваўкалака” – слаўты Усяслаў Чарадзея – паказаны ў лёсавызначальным моманце свайго жыцця – у палоне ў кіеўскіх князёў Яраслававічаў. Аўтар вельмі яскрава паказаў чатыры іпастасі Усяслава Брачыслававіча: бацька – князь – воін – чарадзея. Мужны і дальнабачны князь разумее галасы прыроды, бачыць прароцкія сны, ператвараецца ў ваўкалака і сумяшчае ў сабе дзве веры: язычніцтва і хрысціянства. Менавіта гэта трымае пад страхам Гурькавічаў і адначасова выклікае гурдасць у народа, які вызваляе Усяслава з поруба і давярае яму свой лёс. Любоў да Полацка і продкаў займае важнае месца ў душы Усяслава.

Полацкага князя і ўнука Рагнеды пісьменнік ідэнтыфікуе наступнымі найменнямі: *князь* (*Я – крывіцкі князь, полацкі князь; Полацкі князь у самы глухі змрок вылётвае з поруба; Полацкі князь вельмі адважны і дужа горды [1]*), *Чарадзея* (*Чарадзея заступіцца за нас! [1]*), *князь-міласэрднік* (*Заступіся за нас, князь-міласэрнік! [1]*), *ваяр-князь* (*Нічога ў гэтым імгненні не было ў ім ад ярснага ваяра-князя, перад імклівым поступам якога дрыжалі суседнія княствы і народы [1]*), *асілак* (*... а тут стаіць, узвышаецца над вечавай плышчай асілак з пранізліва строгімі вачамі, з адкрытым загарэлым тварам [1]*), *ваўкалак* (*Але ж ты – ваўкалак, – ціха сказаў Барыс і адзёў пазірк убок. – Людзі вераць, што ты ўсё можаш зрабіць; Нездарма кажуць, што ён пярэварацень, ваўкалак [1]*), *нашчадак Рагвалода, Рагнеды* (*Ведай, што ўся Полацкая зямля таксама моліцца за цябе і верная табе да скону, бо ты Рагвалодавіч і Рагнедавіч, крывы нашых старадаўніх князёў [1]*), *паганец* (*Я так і ведала. Ты, князь, паганец [1]*), *палачанін* (*Тады бяры з падземля свайго палачаніна, і ўтрох, ты, ён і я, паедзем ў пачору Мяфодзія [1]*), *полацкі ізгой* (*Вы ўсе шмат гаворыце пра гэтага полацкага ізгоя, – не астывай, не супакойвайся вялікі князь. – Толькі чутна: Усяслаў, Усяслаў... [1]*), *полацкі паўверак* (*І гэты самы Усяслаў, гэты полацкі паўверак, у сваёй дзёрзкасці і неразумнасці стаўся бічом ісціннай хрысціянскай веры [1]*), *трэшчына ў хрысціянскай сцяне* (*Ты – трэшчына ў хрысціянскай сцяне [1]*) і інш.

Канатацыйная насычанасць дадзеных паэтонімаў дасягаецца не толькі спалучэннем лексемы *князь* з прыметнікамі *полацкі, крывіцкі, вялікі кіеўскі* і назоўнікамі-прыдаткамі *міласэрднік, ваяр*, якія маюць выразна акрэсленую семантыку, а таксама і выкарыстаннем у кантэксте мастацкага твору розных перыфрастычных спалучэнняў. Такія спалучэнні-анімы, як *бусел* (*Мне падабаецца быць буслом, – з годнасцю адказаў я. □ ...□ Мне падабалася быць*

*міралюбным і моцнакрылым буслом* [1]), *лясны тур* (*Не рахманая авечка полацкі князь, а сапраўдны лясны тур* [1]), *начны таць* (*Ваўкалак ненаедны! Таць начны! Мала табе ноўгарадскіх званоў, хочаш кіеўскія зняць?!* [1]), *пчаліная матка* (*Раней князь быў пчалінай маткай, а яны, дружыннікі, нястомнымі пчоламі* [1]), *сын лясоў* (*– Ваўкалак! – закрычалі ўсе. – Ваўкалак! Будзь з намі, сын лясоў!* [1]) дапаўняюць і завяршаюць агульны канатацыйны змест канатоніма **Усяслаў Чарадзеі**.

Такім чынам, палявая структура канатоніма **Усяслаў Чарадзеі** мае наступны выгляд: ядро – *полацкі князь, вялікі кіеўскі князь, Чарадзеі*. Семантычную перыферыю складаюць шырокія звесткі пра канатонім: *крывіцкі князь, ваўкалак, нашчадак Рагвалода, Рагнеды, палачанін*. Пасля прачытання і аналізу мастацкіх твораў, прысвечаных Усяславу Чарадзею, можна казаць пра вялікі асацыятыўны арэол: *асілак, ахвяра клятваадступніцтва ад чэснага крыжацалавання, ваяр-князь, вешчая душа, высокі дзяржаўны розум, бусел, заступнік супраць жорсткасці Рускай Праўды, змей, князь-міласэрднік, лясны тур, начны таць, паганец, полацкі ізгой, полацкі паўверак, пчаліная матка, сумленне і мужнасць, сын лясоў і інш.*

1. Дайнека, Л. След ваўкалака / Л. Дайнека – Мінск : Юнацтва, 2001. – 264 с.
2. Мифы народов мира : энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.indostan.ru/biblioteka/mifi/2730/3412\\_1\\_o.pdf](https://www.indostan.ru/biblioteka/mifi/2730/3412_1_o.pdf). – Дата доступа: 17.08.2019.
3. Петрашкевіч, А. Меч Рагвалода / А. Петрашкевіч // Воля на крыжы : гіст. п’есы. – Мінск: Маст. літ., 2000. – С. 65–102.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. — 968 с.